

ի վայրի այս գերեզմանատան ի վերայ միակուսւր ստուար պատուանդանաց յոլով իւրաքարք, շքեղադարգեալք վայելուչ քանդակագործութեամբք, յորոց մի քանիքն են առանց արձանագրութեանց և մի քանիքն իսպառ եղծեալ կան անվերժանելի արձանագրութեամբք: Յայսմիկ գերեզմանատան գտանին բազում օրօրոցաձե տապանաքարք, մաշեալք ի հնութեանէ ժամանակին, յորոց յոլովք ունին զսուղ մակագրութիւն ինչ՝ զորօրինակ՝ « Սարկաւագ Էրէցն Է », « Մարգարէ », « Զինաւոր », « Վասակ », « Հասան », « Դաւիթ », « Խաթուն », կարծեմ սա է այն Խաթունն յազգէ Դէսումեանց որ շինեաց զեկեղեցին սուրբ Աստուածածնի: Նաեւ ի վերայ սակաւուց փորագրեալ է թիւ մահուան: Են և յոլով գերեզմանք, որ ծածկեալ կան իսպառ ընդ հողով, մանաւանդ միջակեգրոնի և հիւսիսակողման գերեզմանաքարքն, և մեծի աշխատանաց պէտք են առ ի բանալ զստորերկրեայ հողաթաղ շիրիմս և յօրինակել անտի զտապահագիրս ծածկեալ գերեզմանացն:

(ԿԸՂ-Բ-Ն-Ի-Ի):

Ռուստամ—Բէկ Նրզնկեանց:

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՊԱՏՐԱՍՏՈՒՈՂ ՍԵՐՆԴԻ ԱՌՈՂԶԱՊԱՀՈՒԹԻՒՆԸ:

(Ծ-Բ-Ն-Ի-Ի Էրջ ԱԲ-Բ-Կ, Բ. Գ.):

Է.

Այս գլխաւոր բաներն են պահանջում ահա դպրոցներից բժիշկները դալոց սերնդի առողջութեան համար: Բայց բժիշկները չեն սահմանափակվում միայն սոցանով, այլ առաւել հեռուն են գնում: Նոքա յարձակվում են աշակերտների սաստիկ երկար—վեց կամ եօթն ժամեան նստողական գրութեան վերայ, այս գրութեան և այս հանգամանքների մէջ և մարմնամարզութեան համարեա թէ չլինելու վերայ, որովհետեւ այդ առարկան սահմանափակվում է շարաթը մէկ կամ երկու ժամ դասամիջոցով: Այսպէս 1871 թուի Հոկտեմբերին Բերնոկիմի դպրոցական ժողովը քննութեան ենթարկեց այս հարցը: Նա հետեւեալ եզրակացութիւններն ընդունեց. դրպրոցը իւր կազմութեան և իւր գործունէութեան մէջ պէտքէ համապատասխանի հետեւեալ գլխաւոր պահանջներին. նպատակայարմար կազմութիւն

դպրոցական տների և նոցա տեղաւորութեան ու բռնած տարածութեան վերաբերութեամբ, լուսաւորութեան, տաքութեան, նստարանների և սեղանների, այլև խաղերի և մարմնամարզութեան տեղի վերաբերութեամբ. նա պիտի հոգ տանի մարմնական զարգացման վերայ մարմինը լաւ պահպանելով, մանկավարժական մարմնամարզութեան միջոցով և ազատ շարժողութիւններով բաց օդի մէջ. նա պարտաւոր է դասատուութեան ժամանակ ուշադրութիւն դարձնել աշակերտի մտաւոր և ֆիզիքական զարգացման և ընդունակութեանց աստիճանի վերայ. նա պարտաւոր է զգուշանալ ուղեղի և աչքերի միակողմանի և վնասակար բաներով պարապեցնելուց. նա պէտքէ սահման դնի տանը սովորելու դասեր տալու համար և պէտքէ ընտրութիւն անէ արձակուրդներին տրուած պարապմանց մէջ. խիստ հսկողութիւն բարեխիղճ կարգապահութեան վերաբերութեամբ. հեռատեսութիւն պատժի գործի մէջ. որքան կարելի է՝ խուսափումն մարմնական պատիժներից, կարեւորութիւն ծանօթացնելու մարդոյ կազմուածքի բնական զարգացման պայմանների հետ. որ ստացվում է առողջապահութիւն սովորելով. Իսկ Բազելի մէջ կայ մի մշտական մասնաժողով որ հոգում է դպրոցների առողջապահութեան վերայ. Միւսնոյն նպատակով հիմնուած է այնտեղ մարմնամարզների ընկերութիւն, որոց համար կարգացվում են ժողովրդական մարդակազմութեան, բնախօսութեան և պահեցողութեան կուրսը. Ընկերութիւնը յոյս ունի, որ և միւս ուսուցիչները խուլ չեն մնալ իւր լէկցիաների առաջ. որովհետեւ մանկանց առողջութիւնը շատ նշանաւոր է և իւրաքանչիւր ուսուցիչ պէտքէ ծանօթանայ մարդու կազմուածքի պահանջների հետ.

Գերմանացիք և անգղիացիք քանի գնում, այնքան աւելի արդարացի են համարում յարձակուիլ դպրոցի վերայ և հարձակուիլ իւր իրենց վերահսկողութեան և անգղիացիք դպրոցներում հիւսնում են իւրաքանչիւր մանկան համար. Մինչև անգամ գիւղական դպրոցներում անգղիացիք մտնում են եթէ ոչ մարմնամարզութիւն, գէթ դրութեանց փոփոխութիւն, որպիսիք ընդունում են մանուկները դասերի ժամանակ. այնտեղ մանուկները դասերի մի մասը սեղանների յետեւը նստելով են անցկացնում, միւս մասը անցնում են նըստելով առանց սեղանների, թիկն տալով նստարանի թիկունքին, իսկ դասերի միւս մասը կանգնելով են անցկացնում. Այսպիսով աշակերտները ամեն մի դասամիջոցում տեղերից շարժվում են և այս կերպով նոցա մարմինը զանազան դրութիւններ է ընդունում և մի քանի ժամերի ընթացքում անհանգիստ լինում. Բացի դորանից Անգղիայում մեծ նշանակութիւն ունին զանազան տեսակ խաղեր, ինչպիսին է կրիկէտ անունով խաղը, որ դպրոցներում ընդհանուր գործածութեան մէջ է գտնվում. Գերմանիայում և Հոլանդիայում երիտասարդ մարդոց մեծ մասը մարմնամարզական ընկերութեանց մէջ կազմում են շատ գործունեայ անդամներ. բացի դորանից Հոլանդիայում կանտօնների դպրոցաց աշակերտները ամառ ժամանակ սովորում են զինուորական կրթութիւն և վարժվում են հրացանաձգութեան

մէջ, և կրտսեր աշակերտներինց, ասում է Դիկսօնը. — քիչ է պահանջվում. նոքա կանգնում են կարգով, վարժվում են խմբովին կարգով պտոյտներ անելու մէջ և իմիասին հրացան են արձակում: Յետոյ նոցա թոյլ են տալիս խաղալ, բայց նոյն իսկ խաղը ոչ այլ ինչ է, եթէ ոչ զինուորական կրթութեան մի պոյքար. նոքա արշաւում են, ցատկում են, խաղազունդ են արձակում և աշխատում են ճոպաններով միմեանց բռնել: Նոցա ամենասիրելի խաղն է վազվզել գետնի մէջ ցցուած սրի շուրջ և աշխատել բռնել միմեանց:

Սոցա նման ոչ մի բան մինք չենք տեսնում մեզանում. մեր դպրոցների մէջ մարմնամարզութեամբ պարապում են շարաթուայ մէջ միայն մէկ կամ երկու անգամ, գործնական, մկանունքները զարգացնող և ամրապնդող խաղեր մեզանում համարեալ թէ չկան. վերջին ժամանակներս մինչև անգամ մենք նկատում ենք պարերի դասերի աչքից ընկնիլը, դորանով պարապում են միայն կրտսեր աշակերտները, և այն ոչ աւելի քան մէկ դաս շարաթուայ մէջ, մինչդեռ պարը, երբ մարմնամարզութիւն չկայ, այնուամենայնիւ կծառայէր իւրե ֆիզիքական վարժութիւն: Բայց տարաբաղդաբար մեզանում շատերը երեւեակայում են, թէ պարերը սովորում են միայն նորա համար, որպէս զի ձիւթած ու յղկած տախտակամածների վերայ խաղան. դորա համար էլ ծանրաբարոյ երիտասարդութեան մի նշանաւոր մասը այդ պարապմունքի վերայ ծիծաղելով է նայում: Բայց մենք կարող ենք հաւատացնել այդ երիտասարդներին, որ իւրեանց ծանրաբարոյութիւնը պահպանելով հանդերձ, լաւ կանէին, որ միևնոյն ժամանակ աշխատէին զարգացնել իւրեանց մարմինը՝ գոնէ պարերի օգնութեամբ: Մարմնամարզութեան տեղը կարող էին բռնել արհեստներով պարապելը, ինչպէս են օրինակ հիւսնուլթիւնը կամ տակառագործութիւնը, բայց դժբաղդաբար մեր բոլոր դրուրոցները, որտեղ մուտք էին գործած արհեստներով պարապելը, այդ դէպքում չափից դուրս անտեղի և անխորհուրդ կերպով վարուեցան. նոքա ձեռք զարկին կազմարարութեանն ու սղոցով զանազան փոքրիկ բաներ շինելու արհեստին: Այդ արհեստները ինքնըստինքեան քիչ գործնականութիւն ունին և դորանցից ստացուած օգուտը շատ աննշան է. գրքեր կազմելն ու փայտից զանազան առարկաներ սղոցելը շուայլութիւն է և ուրիշ ոչինչ: Այդ արհեստներով փող աշխատել չի կարելի. նոքա չեն կարող օգնել մարդուն և այն ժամանակ, երբ բաղդը կձգէ նորան խեղճ դրութեան մէջ: Ուրեմն, դպրոցի մէջ այդ պարապմունքները մտցնելու միակ պատճառը կարող էր լինել մարմնաւոր ուժի զարգացումն: Բայց վերոյիշեալ երկու արհեստներով պարապելիս էլ համարեալ թէ մարդու ֆիզիքական ուժերն չեն զարգանում. իսկ այդ պարապմունքներից վերջինը չափից դուրս փնասակար ներգործութիւն է անում մարդուս վերայ, որովհետև անդադար նայում են սղոցի մեքենայի մօտ և անդադար գործում են մի ոտքով բեւեռելով աչքերը մեքենայի վերայ փայտի մանր փոշին անդադար թափվում է կոկորդն ու քիթը, աչաց տեսութիւնը սաստիկ լարուած դրութեան մէջ է լինում, որ դէպքում և լոյսը անդադար առջևից է ընկնում. —

այս բոլորը չափից դուրս վնասակար է մտադաշ կադրմուածքի տէր անձանց։
 Եւ վաղ ժամանակներէն սկսեալ հետաքրքրուած եմ մանկավարժական հար-
 ցերով, բաւականին ուշի ուշով վննել եմ այդ տեսակ պարապմունքները և
 կարող եմ քիակատար համոզմամբ ասել, որ նա ո՛չ միայն թուլացնում է
 աշխարհը, ո՛չ միայն գրգռում է նեարդները, այլ յաճախ եւ տեսած եմ
 երիտասարդներ, որք շարունակ սղոցելուց ստացել են սեռական գրգռումն,
 որ ի դէպ ինքն ըստ փնթեան հեշտութեամբ է բացատրուած. որովհետեւ
 սղոցող մարդը ստիպուած է լինում շատ պինդ նստել աթոռի վերայ, որով
 և չի կարողանում յենուիլ յատակին երկու հոներով — այս բանը պէտքէ
 յառաջացնէ արեան ժողովումն յետոյքի մօտ, յետոյքի մասերի թեթե-
 ւայց անընդհատ շօշափումն աթոռին, սորա հետ կապակից է և ոտքի ան-
 դադար շարժողութիւնը, որ երբեմն պատած է լինում նեղ անդրաւարտի-
 քով, այս բոլորը յառաջացնում է սեռական գրգռումն, Մենք տեսանք մի
 երիտասարդ, որ բոլորովին կորցրեց իւր առողջութիւնը սաստիկ յափշտակ-
 ւած լինելով զանազան անդէտք բաներ սղոցելու մէջ։ Այսպիսի հետե-
 ւանքները շատ կծանրանան եթէ որ մենք առանց ուշադրութեան թողունք
 նոցա, սակայն սղոցարին մեքենաները ոչ միայն ծաղկում են մի քանի
 դպրոցներում, այլ սկսում են մեծ քանակութեամբ մուտք գործել և մաս-
 նաւոր տներում, առաջ եկող սերնդի գումարձութեան համար, շնայելով որ
 այդ գործիքը կեանքի մէջ բոլորովին անպէտք է և սաստիկ վնասակար
 առողջութեան համար։ Երբ որ մօգայի շնորհիւ գործածութեան մէջ մտան
 վեյոսիպեզները, և որոնցով մայրերն ու հայրերը նայնպէս յաճախ վարձա-
 տրում էին իւրեանց դասակներին, պ. Օպպօլցերը նկատեց, Ըստ երևութիւն
 մարդիկ քիչ են համարում մեղանում երեւող մահուան այն ահագին դէպ-
 քերը, ըստ որում այլապէս չի կարելի բացատրել այն եռանդը, ինչ եռան-
 գով որ ամենայն տեղ սկսեցին դրադուիլ և գումարձանալ վեյոսիպեզներով։
 Արծիք չկայ, որ վեյոսիպեզները կառավարելու համար պահանջուած
 մկանունքների չափից դուրս ձգողութիւնն ու լարուածութիւնը հեշտու-
 տութեամբ յառաջացնում է ո՛չ միայն մկանունքների և սրտի մեծանալն
 իւրեանց չափով աւ ծաւալով, այլ պատճառում է սրտի այլ և այլ հիւան-
 դութիւններ, իսկ յաճախ ուռոյցներ ևս։ Բայց աւելի սաստիկ պէտքէ
 դէմ կենալ սղոցելու մեքենաներին մանաւանդ այն ժամանակ, երբ այդ
 մեքենաները գործ են ածում մարդիկ հէնց այն ժամանակ, երբ որ պէտքէ
 նորա նեարդները և սեռական գործունէութիւնը սաստկապէս գրգռող բոլոր
 պատճառների առաջն առնել, մանաւանդ որ պէտքէ ի նկատի ունենալ, որ
 դոքա մանկական հասակում միշտ ընդունում են վնասակար և անբնական
 ուղղութիւն։ Ռժբադտաբար՝ մանկավարժները, ծնողները և մինչև ունգամ
 բժիշկները մինչև այժմ բոլորովին ուշադրութիւն չեն դարձրել գորաւ վերայ
 և մենք ուրախ կլինէինք, որ մեր խօսքերն իզուր տեղը չանցնէին և ստիպէին
 բժիշկներին ճշտապէս և գիտնականօրէն հետազօտելու սղոցների մեքենաների
 արած աղգեցութիւնը մանկանց կազմուածքի վերայ, 2ի կարելի այս հարցին

կարևոր և մեծ նշանակութիւն չտալ, մանաւանդ իբր որ գիտես, թէ որքան քանակութեամբ մեքենաներ և պատկերներ են ծախում իւրեանց տեղում, այլև ուղարկում են դաւառները Գրօնմէ յերների, Լէօնտեմբերի, Գացիարօնների, Բէգրովների, Դսակովների և սոցապէսների նման վաճառականներ, երբ որ գիտես, որ շատ դաւառական դպրոցներում այդ պատկերների և մեքենաների պակասութիւն են զգում և պատկերները շինում են նոյն իսկ իւրեանց աշակերտները, իսկ մեքենաները յանձնում են շինելու տեղական հիւաներին:

Բժիշկները յարձակվում են նաև այն չափից դուրս շատ գրաւոր աշխատութեան վերայ, որ դպրոցի մէջ վեց-եօթն ժամ նստելուց յետոյ տալիս են աշակերտներին տանը կատարելու: Աւելց-եօթն ժամ շարունակ նստակեաց պարապմունքը ինքնըստինքեան վնասակար է և առողջութեան համար, մանաւանդ երբ որ զանց են առնվում առողջապահական շատ պայմաններ, սակայն ո՞րքան արդեօք կվնասի առողջութեանը նստակեաց պարապմունքը, երբ որ օրը նա տեւում է տասնեմէկից մինչև տասներկու ժամ: Սակայն այդպիսի երևոյթները հազուադիւս չեն: Մանկավարժները ուսասարակ չեն խորհրդակցում միմեանց հետ, նոքա տեղեկութիւն չունին, թէ ի՞նչ են անում իւրեանց եղբայրները, և նոցանից իւրաքանչիւրը տալիս է այնչափ գրաւոր աշխատանք, որքան ինքն է կամենում: Այսպիսով յաճախ պատահում է, որ աշակերտը ստիպուած է լինում միւսինոյն օրուայ բոլոր դասերի համար էլ գրաւոր աշխատանք պատրաստել: Միանգամից կարող են պատահել երկու մեծ շարադրութիւն, մի թարգմանութիւն, մի դժուար խնդիր և աշակերտը ճարահատեալ պէտքէ նստի ամբողջ օրը: Մինչդեռ ամեն մի մանկավարժ առանձնապէս չի մտածում, թէ աշակերտը տուած գործերի ծանրութեան տակ ճնշվում է, ամեն մինը կածես մտածում է թէ՛ աշակերտը միայն իւր համար պէտքէ դաս պատրաստէ: Այդ բոլորովին հակամանկավարժական է և ցոյց է տալիս մանկավարժների անհոգութիւնը, որովհետև չեն ցանկանում անել այն, ինչ որ կարելի է, որպէս զի կարելի լինի աշակերտաց աշխատութիւնը կերպարանաւորել աւելի կանոնաւորապէս և մանուկների ուժի հետ աւելի համապատասխան կերպով և ըստ այնմ հասնել այն նպատակին, որ այդ աշխատանքը միօրեւէ վայր ի վերոյ կերպով չկատարուէր: Մանկավարժների այդ կերպ յարաբերութիւնը գործին, ո՛չ միայն խանգարում է աշակերտների առողջութիւնը, այլև վնասակար կերպով ներգործում է աշակերտի վերայ և սովորեցնում է նորան անհոգութեամբ և անուշադրութեամբ գործ կատարել: այնպէս որ աշակերտը բաւականանում է միայն գործը՝ ինչպէս ասում են՝ զլիսից հեռացնել: Մանաւանդ վնասակար է այդ մեղանում, որովհետև մենք առանց էն էլ ընդունակ ենք ամեն բան մի կերպ կատարելու մէջ, առանց ոչ մի բանի մէջ խորամուխ լինելու, առանց աջ և ձախ նայելու:

Բայց մանկավարժութեան ամենաթող կողմը պատիժներն են: Մանկավարժութեան այդ կողմը անմխիթար դրութեան մէջ էր հին ժամանակներ-

րից սկսեալ: Տեօրիաթիկներն իւր մտածող անձինք բաւական երկար և շատ խօսեցին պատիժների վնասակարապէս ներգործութեան վերայ և հասարակութեան մէջ շատ լուրջ կերպով վիճաբանութիւններ էին լինում այն մասին, թէ ծեծել կամ չծեծել, հարուածել կամ չհարուածել, կանգնեցնել անկիւնում կամ չկանգնեցնել, պատժել ինքնակամ կերպով կամ ժողովի որոշմամբ, կազմել պատիժների աստիճաններին համաձայն օրինագիրք կամ պատժել առանց օրինագրքի՝ ինչպէս ուսուցիչները կարեն կհամարեն: Այնքան քիչ գրելու լինինք մանկավարժութեան երգիծաբանական համառօտ նկարագիրը, այն ժամանակ մենք կարող էինք առաջ բերել այստեղ այդ լուրջ դատողութեանց քաղուածները և ծիծաղեցնել ընթերցողին: Բայց մենք երբէք ծիծաղելու ախորժակ չունինք, որովհետեւ մեզ զբաղեցնող հարցը շատ նշանաւոր է և չափից դուրս կարենոր նոյն իսկ ժեր անձանց համար: Բանը նորանումն է, որ մինչև այժմ գոյութիւն ունեցող պատիժները վնասակար հետեանք են ունեցել սովորութեանց վերայ թէ ոչ. — միշտ հակաառողջապահական են եղել և միշտ մահառիթ ու անպիտան կերպով են ներգործել մանկան կազմուածքի վերայ: Մենք չենք սկսել խօսել այն մասին, թէ գերմանական հին մանկավարժը, որի մասին մի անգամ մենք յիշեցինք և որն որ իւր դարի մէջ տուեց աշակերտաց 911,537 փայտի հարուած, 124,010 ձկուն ոստերի հարուած և 20,989 քանոնի հարուած ձեռքերին և դորանով ի հարկէ շատ մանուկների կողեր ջարդեց: Մենք այստեղ կքննենք միայն մի քանի առանձին պատիժներ:

Աւեր առնենք օրինակ բանտը: Բանտը առհասարակ լինում է մէկ մութ և նեղ սենեակ այսինքն ամենից առաջ նորա կազմութիւնը չէ համապատասխանում առողջապահութեան պայմաններին: Բայց այս քիչ է. և հասարակ բանտերը վատ են տաքացնում, նոցա մէջ դնում են երբեմն աշակերտի յայտնի պիտոյից համար միօրեւ է աման: Ցուրտը և արտաշնչութիւններով թունաւորուած օդը այնուամենայնիւ չեն օգնում մարդու առողջութեանը: Աալանաւոր աշակերտին տալիս են ուտելու առհասարակ հաց և ջուր, այսինքը կազմուածքը թուլանում է քաղցից: Այս բոլոր պայմանները երբէք չեն օգնում առողջութեան զարգացմանը և չեն թոյլ տալիս յուսալ, որ բանտում նստելուց խոնջացած և տկարացած մանուկը մեծ եռանդով կկաշի ուսման հետ: Եւելի շուտ՝ նա առաւել ևս կծուլանայ: որովհետեւ վերոյիշեալ պատճառով արդէն սպառուած են լինում նորա բնական ուժերը: Բայց շարունակենք մեր խօսքը, առհասարակ աշակերտին նստեցնում են բանտի մէջ առանց գրքերի և առանց տետրակների, սակայն մինչև անգամ եթէ նա ունենար իւր հետ գրքեր և տետրակներ էլ, այնուամենայնիւ նա չէր կարող պարապել այնպիսի խաւար և մութ տեղում: Այս պատճառով էլ մանուկը վճռում է անգործ մնալ մի որոշեալ երկար կամ կարճ ժամանակամիջոց: Այս չափից դուրս անհեռատեսութիւն է և մանկավարժներն էլ իհարկէ պէտքէ որ այս հասկանան: Ես բազմ քան ունեցած մի գիւղական դպրոցում դաս լսել. ուսուցիչը չորեքեց աշակերտին

և շարունակեց պարապել. անցաւ մի քանի քուպէ, մեկէլ յանկարծ ներս
մտաւ տանտիկինը. որ դուրսը կերակուր եփելով էր զբաղուած ի՞նչու
համար դու սորան առանց գործի չորեցրել ևս. ասաց նա ուսուցչին. անս
թիւ ինչպէս նա յօրանջում է ձանձրանալու. բայց դու լաւ կանէիր. որ
նորան մի գիրք տալիր. դուք կարդար. Դա մի բաղորոթին արգարացի
նկատողութիւն էր. և մանկավարժները այդ կարող էին ի նկատի առնուլ.
բայց մանուկներին չորեցնում են կէս կամ մէկ ժամով դասատան մէջ իւ-
րեանց ընկերների և ուսուցչի ներկայութեամբ. իսկ բանտի մէջ թողնում
են մի քանի ժամ շարունակ և երբեմն ամբողջ օր ու գիշեր առանց
միտրեւէ վերահսկողութեան. Ի՞նչ պէտքէ անի այդ ժամանակ անգործ
մնացող մանուկը կամ երիտասարդը. Քնի՞ պէտքէ. Բայց չէ՞ որ չի կարելի
ամբողջ օր ու գիշեր քնել. վերջապէս եթէ կարելի էլ լինի. այնուամե-
նայնիւ այդ լաւ ազդեցութիւն չի գործիլ աշակերտի առողջութեան վերայ.
Բայց եթէ որ նա չի քնիլ. եթէ որ նա ոչ մի գործով չի պարապել. ի՞նչ
էք կարծում. չի՞ մտածիլ արդեօք նա այդ ժամանակ քաւել իւր մեղքերը
և քննել իւր արարքները. Ա՛յ. և. իհարկէ այդ չեն վկայում պատերի
վերայ գրուած այն տողերը. որոց մենք կարգացիլ ենք մեր տեսած բոլոր
բանտերում. — իսկ այդպիսի բաներ քիչ չենք տեսած մենք. որովհետեւ
արդէն տասն տարուց աւելի է. որ մենք իւրաքանչիւր յարմար դէպքից
օգուտ քաղելով մանկավարժութեան վերաբերեալ զանազան խնդիրների
վերայ տեղեկութիւններ ենք հաւաքում և դորա համար էլ աչքի ենք
անցրել այլևայլ դպրոցների. սկսելով դաստառականից մինչև գիւղական
դպրոցը և վերջացնելով հին զինուորական դպրոցներով և գիմնազիաներով.
Աւերչիշեալ գրուած տողերը ամենայն տարի ջերմեռանդ կերպով ներկում
են ներկարարները. նոքա մինչ այն աստիճան անպատկառ. ցած և անթոյ-
լատրելի բովանդակութիւններ ունին. որ մենք չենք կարող և ոչ մինք նո-
ցանից յիշել այստեղ. հասակաւոր երիտասարդի վերայ նորա միայնութեան
ժամանակ այդ գրութիւնները և միւսնոյն տեղում գտնուող նկարները
պէտքէ թունաւորիչ կերպով ներգործեն. անփորձ մանկան համար նոքա
լինում են իբրեւ անառակութեան առաջին դաս. Չենք ասում. թէ ար-
դեօք նոքա բարտաբեկեալների համար մինչ ո՛ր աստիճան բարոյական հե-
տեւանքների արիթ կարող են լինել. բայց միայն կասենք. որ այդ դէպ-
քում յաճախ նոքա կազմուածքն էլ վտանգի է ենթարկվում. որովհետեւ
անգործութեան և միայնութեան առաջը բանտարկուածները առնում են
ոչ միայն անպատկառ տղեր և պարբերութիւններ գրելով. այլև յաճախ
վերոյիշեալ պատճառներից ստիպեալ գործում են նոքա այնպիսի սեռական
չար ախտեր. որք շատ լաւ յայտնի են մանկավարժներին. և որք դժբաղ-
դարար յաճախ յառաջանում են նոյն իսկ դպրոցի կազմութիւնից. Բան-
տերի շինութեան ժամանակ աչքի առաջ չեն ունենում և այն հասարակ
պայմանը. որ նոքա գոնէ գտնուին ծառայի բնակարանի մօտ. որի կարեւորու-
թիւնը անհրաժեշտ է համարում օրինակ Ցլիցը. այլ ընդհակառակն այդ-

պիսի տղերը շինվում են յաճախ դատարկ տեղերում. որով և ծառան միջոց չէ ունենում նայել բանտարկուածի վերայ և անկարող է լինում ի կարևոր դէպս օգնութեան հասնել նորան, որովհետեւ չի կարելի, որ բանտարկուածը յանկարծ մի որեւէ վտանգի չենթարկուի և կարևորութիւն չըզգացուի նորան օգնութեան ձեռք կարկառելու: Առհասարակ Գիլօմի, Յիւնցի և այլ բանիմաց ու գործին տեղեակ անձանց կարծիքներին համաձայն, բանտը ըստ մեծի մասին իբրեւ ուղղիչ միջոց՝ անպէտք և անօգուտ է, և նա վեասում է միշտ առողջութեանը և յաճախ արատաւորում է բարոյականութիւնը:

Կաւ չեն և միւս պատիժները, որոնցից ամենից առաջ պէտք է յիշենք հարուածելը, որ թագաւորում է ամեն տեղ: Հարուածման զարկերից, ասում է Փալկը մէջքի ուղեղի ստորին մասերում հեշտ կերպով չափից դուրս արիւն է հաւարվում, որ չափազանց վատ կերպով ներգործում է սեռական մասերի և ստորին անդամների գործողութեան վերայ: Բժիշկները ի նկատի ունելով կանանց կոնքի ոսկրների քնքշութիւնն և փափկութիւնը այդ հարուածները վնասակար են համարում նամանաւանդ օրիորդների համար: Երբ որ երիտասարդների սեռական հասունութեան զարգացման սկիզբն է լինում, հարուածը պատճառում է նոցա սեռական գրգռումն, որ արդէն վաղուց յայտնի էր և որ իհարկէ առանց հետեւանաց չի կարող մնալ թէ՛ բարոյականութեան և թէ՛ առողջապահութեան համար: Նոյն իսկ հարուածման գործողութիւնը այն աստիճան քստմնելի մի բան է, այն աստիճան նա միացնում է երիտասարդների և մանաւանդ օրիորդների բնական ամօթխածութիւնը, որ չի կարելի յաճախակի կրկնուող այդ տեսակ պատիժների ժամանակ երկիւղ չկրել նոցա բարոյականութեան կողմից, իսկ բարոյականութեան հետ իմիասին առհասարակ վտանգվում է և կաղմուածքը: Այս պնքան յայտնի մի ճշմարտութիւն է, որ վերջին ժամանակներս Գերմանիայում կառավարութիւնը սաստկապէս արգելել է հարուածելու ժամանակ մերկացնել թէ՛ տղայոց և թէ՛ օրիորդաց: Բայց մինչև այսօր էլ հարուածելը թագաւորում է ամենայն տեղ, իսկ Գերմանիայում հարուածելիս արգելուած է միայն հաստ ձողեր կամ փոկեր գործածելը և այդպիսով հարուածը տանջանքի փոխարկել: Հակառակ դէպքում ուսուցիչը կպատժուի գատաստանական օրէնքով պատժի չարաչար կերպով գործադրութեան համար և նորանից կպահանջուին «վնասները», այսինքն նա իւր ծախքով կրժշկէ մանուկին: Առ քեզ տրաքոց:

Այսպէս ուրեմն՝ բանտերն ու հարուածները վնասակար են առողջութեան համար և շատ վատ ազդեցութիւն են գործում բարոյականութեան վերայ: Սակայն վնասակար են նոյնպէս և միւս բոլոր պատիժները, որք ծաղկում և գոյութիւն ունին այս և այն տեղերում: Ապտակները, գլխին և պարանոցին խփելը, ականջներից ձգելը, քանոնով ձեռքերին խփելը, չոքեցնելը և անկեան մէջ կանգնեցնելը, սիսեռի և սրածայր ու պինդ առարկաների վերայ շորեցնելը, առանց ճաշի թողնելը. — այս բոլորը ման-

կազարժական կէտից նայելով՝ այնպիսի վայրենութիւն և դազանութիւն է, որ պէտք էր զարմանալ, թէ ի՞նչպէս կարող էին հասնել մանկավարժները այսպիսի անմտութեանց, թէ որ մենք չիմանայինք, թէ պատիժները այն բարբարոս ժամանակների մնացորդներն են, երբ որ աշակերտի ամեն մի վարժունքը համարվում էր նորա չար և յանցաւոր կամքի արտայայտութիւնը և երբ որ յանցաւոր կամքի դէմ հնարաւոր էր համարվում կոուել մարմինը չարչարելով միայն, Այլապէս դժուար կլինէր հասկանալ, թէ ի՞նչ կերպով արդեօք մանկավարժները եկան այն եզրակացութեան, որ խանգարելով աշակերտի ֆիզիքական կարողութիւնները՝ կարելի է միջոց տալ նորա հոգեկան կարողութիւնների զօրեղապէս զարգացմանն ու գործունէութեանը, Մի քանի խօսք նուիրենք այդ մարմնական պատիժներից մի քանիսի վերայ:

Աշակերտի գլուխը, ասում է Նլենկեն, 7-ից մինչև 14 տարին լրանալը՝ կազմում է ամբողջ մարմնի շատ զգայուն մասը, որովհետև այդ ժամանակ նորա կազմութիւնը լինում է քնքոյշ և այդ շրջանի մէջ կատարվում է ուղեղի զարգացումն, որ պահանջում է սաստկապէս ժողովումն արեան, և որ աւելի առատանում է դպրոցական նստակեաց կեանքից, նա անվնաս չի պրծնում գլխին տուած հարուածներից և ապտակներից, որոց հետեւեալները լինում է յաճախ սուր և երկարատև գլխացաւերն, իսկ երբեմն էլ դոցանից աշակերտը բթամտանում է, Ոչ սակաւ վնասակար են և ծոծրակին ու մէջքին հասուցած հարուածները, որք ցնցում են մէջքի ուղեղը և պատճառում են հաշմանդամութիւն և այլ վնասակար հիւանդութիւններ, Աւելորդ է ասել, թէ ո՛րչափ վնասակար և անտեղի են այն հարուածները, որ տալիս են մատներին և ձեռքերին, այսինքն մարմնոյ հենց այն մասերին, որոնք դպրոցական պարապմունքների համար հարկաւոր են, Անկիւնում կանգնելը գլխաւորապէս ողնաշարի սեան ծռուելու պատճառ է լինում, մանուկը «չի կարող» երկար ժամանակ միևնոյն դրութեան մէջ մնալ, մանաւանդ կանգնել, այդ պատճառով էլ նա անդադար մէկ կամ միւս ոտի վերայ է յենվում և ծռում է իւր իրանը, Իսկ եթէ որ մինչև անգամ կարգի ու կանոնի տակ դրած բոլոր պատիժները վնասակար են առողջութեան համար, որքան առաւել վնասակար պիտի լինին նոքա, եթէ մտաբերելու լինինք, որ պատիժները կախումն ունին մանկավարժների անսահման ու անհաշիւ կամայական կարգադրութիւններից, որոնք երբեմն իւրեանց տգիտութեամբ աւելի էժան են գնահատում մի աշակերտի կեանք, քան թէ իրանց սեպհական շնիկի կամ ձիու կեանքը, Բժշկական վկայութիւնների մի ամբողջ ժողովածու և նոցա քննութեանց հետեւեալները ներկայացնում են մեր առաջ մի ահուելի պատկեր, որից երևում է, թէ մինչ ո՛ր աստիճան բարձի թողի արած և անարգուած է մարդու կեանքը, այդ պատկերը ահաւասիկ ստիպում է աղամայից մտածել մանկավարժութեան դրութեան վերայ:

Մեր միտքն է գալիս այժմ, շարունակում է Նլենկեն մտ ժամա-

նակներումս տեղի ունեցած մի ամենապիտ վարժույթ, որ յայտարարուելու արժանի է: Մէկ երիտասարդ, դժկտօր լեզուագիտութեան, կողիտ և լայն հաստոսկր ձեռներով, որ հոգնաւորութեամբ ուսուցչական բարձր ու վսեմ պաշտօնն ստանձնեց գեմնադիպում՝ ցանկալով 12-13 տարեկան մանուկների ուշադրութիւնը առ ինքն գրաւել, նա խփում էր նոցա պարանոցին ամրապէս կծկած բոունցքով և այն մէջքի ուղեղի ամենազգայուն մասին: Թէ քանի՞ աշակերտներ այդ հարուածներից յետոյ կարօտում էին բժշկի օգնութեանը, Ալենկին չի իմանում: Բայց նա այդպիսիներից երկուսին բժշկել է: պատժին ենթարկուողներից մի հիւանդոտ մանուկ հարուածից անզգայ վայր ընկաւ յատակի վերայ և ընկերները տարան նորան տուն: նա թոյլ մնաց: հարուածի հետեանքներն եղան տեսութեան թուլութիւնը և հաշմութիւնն վերին անդամների: մի ուրիշ հարուածից խլացաւ և ըստ երեւութին լաւացաւ արիւնհոսութեան ցնցուելուց: Բայց հարուածի օրից սկսեալ՝ նա ստացաւ մէջքի և կեղծ մկանընքային ցաւ ու կծկումներ ոտքերի մէջ: Բացի սոցանից, շարժողութեան կամ մտաւոր լարման ժամանակ նա անդադար գանգատւում էր ծոծրակացաւից: Մի ուրիշ բժիշկ պատմում է ուսուցչի ծեծելուց յառաջացած թոքերի բորբոքման մասին: Բիտմանը խօսում է միւսին պատճառից յառաջացած թոքերի և լեարդի բորբոքման առթիւ: Վասպերը բժշկեց մի աղջկայ, որ մի միջոց ուսուցչի բոունցքի հարուածից յետոյ կորցրել էր խօսելու ընդունակութիւնը: Բօտը առաջ է բերում մի 11 տարեկան աղջկայ մահուան դէպք, որի պատճառն եղած է քունքին տուած սաստիկ հարուածը: Լանդենդօրֆն ու Զիբերտը նոյն օրինակ դէպքեր շատ շատ են պատմում: Մտաբերէք Պոմեալովսկու բուրսայի *) նկարագրութիւնը և դուք կհասկանաք, թէ ինչ հետեանքներ կարող են ունենալ մանուկներին տուած պատիժները որոնք վնասակար են մինչև անգամ և այն ժամանակ, երբ որ նոքա չափաւորապէս են գործ դրվում:

Այս պատիժների հետ իմիասին, իհարկէ, շնչին և աննշան կհամարուին և մի քանի այլ պատիժներ, որպիսիք են օրինակ՝ երկու հարիւր անգամ « ծոյլ » խօսքը գրելը, կամ միւսին տողը քսան անգամ արտագրել, կամ ճաշից զրկելը ևլն: Այս բոլոր՝ ըստ երեւութին շնչին պատիժները նոյնպէս վնասակար են: երեխային չի կարելի ստիպել քաղցած մնալ առանց վնասելու նորա առողջութեանը, չպէտքէ նորան պատժելու մտքով մի որեւէ բան տալ արտագրելու, որովհետեւ դա աւելի շատացնում է նորա օրական աշխատութիւնը, խլում է պարտաւորիչ դասերով պարապելու ժամանակ, այսինքն ստիպում է այդ դասերը վայրիվերոյ կերպիւ պատ-

Միջին դարերում նշանակում էր մի շինութիւն, որտեղ բնակվում էին համալսարաններում սովորողների հետ: Այստեղից ծագում է Bursarii, Bursales անունը, որ ոչ սլլ է ինչ է: Եթէ ոչ մի տուն, որի մէջ բնակվում են ամենազառն վիճակի տէր որբեր: Այդպիսի մի տուն ունի Կիեվի հոգեւոր ճեմարանը:

րաստիւ և կրկին անգամ պատժի ենթարկուիլ, և վերջապէս միւսնոյն
խօսքի կամ նախադասութեան արտագրութիւնը բժաւտացնում է աշա-
կերտին:

Մենք ոչ մանկավարժական և ոչ բժշկական քննութիւն ենք դրում:
դորա համար էլ աւելորդ ենք համարում մանրամասնութեանց մէջ մտնել
և բացատրել ամեն մի տեսակ պատժի վնասը թէ մանկավարժօրէն և թէ
առողջապահօրէն: Մենք կամենում ենք միայն ասել ընթերցողներին, թէ
իւրաքանչիւր մի մանկավարժական սկզբունք իւր արժէքը կունենայ միայն
այն ժամանակ, երբ որ նա արդարացի նկատուի և առողջապահական տե-
սակէտից: Մենք կամենում ենք ասել, որ մանկավարժների ընդունած իւրա-
քանչիւր հակաառողջապահական սկզբունք չի կարող մանկավարժական
իմաստալից սկզբունք համարուիլ: Մի ուրիշ օրինակ էլ վերցնենք: Հաս-
տատմանակ չէ, որ մանկավարժները և այն համրաւաւ որ մանկավարժները,
չինում էին Պրուսիայում ուսուցչական սեմինարիաների համար ծած-
կուած տներ, և ասում էին, որ այդ դպրոցների աշակերտներին պէտքէ
կերակրել անպատան կերակրով, հագցնել բարակ հագուստ և ցուրտ ժա-
մանակ տեղաւորել նեղ դպրոցում: Հաստ չքնացնել տեղաշարժի վերայ, լոյսը
չբացուած զարմեցնել, չախաղանց հաստ պարապմունք տալ և այս բոլորը
պէտքէ անել նորա համար, որովհետեւ այդ մարդիքը ապագայումն էլ
պէտքէ կոպիտ կեանք վարեն, որի համար նոցա պէտքէ առաջուց պատ-
րաստել: Ըստ երևութին այս դատողութիւնը հաստ արամաբանօրէն է
արտայայտուած: մարդուս առաջուց՝ այսինքն երեխայութիւնից պէտքէ
պատրաստել կոպիտ կեանքին, կեանքի լիակատար պրկողութեանը, որով-
հետեւ քնքշակացը կխորտակուի խիստ կեանքի հարուածների տակ: Եսկ
ի՞նչ է ասում առողջապահութիւնը: Մարդուս կաղմուածքը ունի իւր
շայտնի պիտոյքները, ասում է նա, և ոչ մինն այդ պիտոյքներից անանց
բաւականացուցման կարող է մնալ առանց պատժի: Եթէ որ մարդու մի
որեւէ պիտոյքը չլրացնուի, այն ժամանակ դորա հետեւածքը թէ աշուպէս
և թէ այնպէս կերեւի մարմնի բոլոր կաղմուածքի վերայ իւրե Ֆիզիքական
պահպանութիւններ: Ելել մարդուս նորա բնական պիտոյքներից մինը՝ ան-
կարելի է տուէք մարդուն ողնքան օդ, սրբան նորա թոքերին կարեւոր է
ապա թէ ոչ՝ այդ թոքերը վատ կերպով կաշխատեն և կխանդարեն ամ-
բողջ մարմնոյ կաղմուածքը: տուէք ստամոքսին կարեւոր քանակութեամբ
թարմ և անդալից վերակուր, ապա թէ ոչ՝ այդ ստամոքսը փքեժիմեցիկ
կլինի և չի թոյլ տալ ձեռ գլխին առողջ կերպով մտածել և դատել: տուէք
մկանունքներին կարեւոր չափով ֆիզիքական աշխատանք, բայց մի տանջէք
նոցա մինչև դադրածութիւն, ապա թէ ոչ այդ մկանունքները ոչ մի բանի
պէտք չեն լինիլ և նոցա պատճառով հիւանդոտ դրութեան մէջ կընկնի
նեարդային համակարգութիւնը: մի գրգռէք սեռական դործարանները,
բայց որոշեալ միջոցում թոյլ տուէք նոցա լրումն տալ իրեանց պէտքե-
րին, և իզուր տեղը մի աշխատէք մեղցնել այդ պէտքերը, ապա թէ ոչ՝

այդ գործարանները անբնական ճանապարհով կլրացնեն իրանց պէտքերը և այդպիսով կմեղցնեն մարդու մտաւոր և ֆիզիքական կարողութիւնները: Մանկավարժները չկամայան ճանաչել առողջապահութեան այս պահանջները այն ժամանակ, երբ նոքա խօսում էին մարդուս զրկանքներին վարժեցնելու կարևորութեան մասին. դորա համար էլ նոցա սկզբունքները չէին հիմնուած մանկավարժութեան վերայ, այսինքն նոքա իսկապէս առաջնորդում էին դէպի այն հետեւանքները, դէպի ուր ո՛չ երբէք կարող է առաջնորդել մանկավարժութիւնը. համբերատար, առողջ, խելօք և աշխատասէր մարդոց փոխանակ դուրս էին գալիս թեթեւ, սակաւարիւն և հիւանդոտ, բժամիտ և նիրհոտ, իւրեանց գործը կիսատ պռատ կատարող և արհամարհող մի որեւէ անձի աշխատանք: Բայց մենք մինչև այժմ քիչ ենք մտածում ո՛չ միայն մանկանց, այլև մեր սեպհական առողջութեան մասին: Մենք արդէն վաղուց չէ որ լսել ենք մէկ ո՛չ շատ յիմար մադուց, թէ միջին դասակարգը ժողովրդի «աւելորդ» հասկացողութիւն ունի իւր առողջութեան համար և թէ աւելի լաւ է մտածել մտաց՝ քան թէ ստամոքսի առողջութեան մասին: Այդ պարոնը այդպիսի մի լուրջ դատողութիւն յայտնելուց յետոյ չմտածեց անգամ, որ հիւանդ ստամոքսով նա երբէք առողջ միտք չի կարող ունենալ: Բայց մեծամասնութիւնը հենց վերոյիշեալ պարոնի նման է նայում գործին և կարծէք թէ նա ուղեղը մարդու կազմուածքից դուրս մի բան է համարում, որպէս թէ նա ոչ մի կապ չունի ստամոքսի, նեարդերի և արեան հետ: Տասն տարի սորանից առաջ, երբ որ ես տպագրեցի իմ առաջին բովանդակ, մի կրիտիկոս անարգում էր ինձ նորա համար, որ ես այդ իմ բովանդակ աշխատում եմ ապացուցանել հասարակութեանը շահախնդրական ուղղութեան կարևորութիւնը կրթութեան մէջ. նա չէր սխալվում: Հէնց դորա համար էի աշխատում ես այն ժամանակ. հենց դորա համար էլ կաշխատեմ ես այժմս: Այո՛, կրթութիւնը շահախնդրական պիտոյ է լինի, նա պէտք է միջոց տայ երիտասարդին լիակատար կերպով զարգացնել իւր բոլոր մտաւոր և մարմնաւոր կարողութիւնները, որպէս զի գորանով կարողանայ օգուտ տալ թէ իրան և թէ հասարակութեանը: Հաստերը մինչև այժմ մտածում են, թէ շահախնդրական կրթութիւնը ասում է մարդուս, «գողացիր, գողացիր» և կլինիս հարուստ: Դա չարաչար սխալ կարծիք է: Հաշախնդրական կրթութիւնն ասում է. «Եթէ դու կգողանաս, այն ժամանակ քեզ բանտը կնստեցնեն, իսկ եթէ դու կխուսափես նորանից, այդ կլինի միայն նորա համար, որ քո մերձակորները կլինին անզարգացած, ծոյլ և անհոգ, բայց դորա վերայ չի կարելի յոյս դնել: Իսկ եթէ դու կամենում ես բաղտաւոր լինել, ուրեմն զարգացրու քու մտաւոր և ֆիզիքական ուժերը, որ կարողանաս առանց ոչ ոքից կախումն ունենալու՝ ապրել քու աշխատանքով: Միայն ֆիզիքապէս և մտաւորապէս բոլորովին առողջ լինելով դու կարող ես թէ քեզ և թէ հասարակութեանը օգտաւէտ լինել, այլապէս դու կլինիս կամ դատարկապորտ, կամ գող, կամ ուրիշներին հարստահարող և ամեն մի բոպէ եր-

կիւղի մէջ կլինիս, թէ այդ ուրիշները մի կերպ թէ այսպէս և թէ այնպէս աշխատում են ազատուիլ քեզանից, հոր փորել քեզ համար, Ահա թէ ի՞նչ է ասում շահախնդրական կրթութիւնը, իսկ դպրոցների վերայ առողջապահութեամբ այդ կրթութիւնը երբեք տեղիք չունի և աներևակայելի է, որովհետև հիւանդ մարդը չի կարող օգտակար լինել ո՛չ իրան և ոչ էլ ուրիշներին:

Սակայն ո՞ւմն է վնասում մանկավարժութիւնը իւր անխոհմութիւններով, Երեխաների՞ն միայն:

Ո՛չ, նա միայն նոցա չի վնասում. նա վնասում է ինձ, ձեզ, ամբողջ հասարակութեանը և ամբողջ տէրութեանը, Եւրաքանչիւր բթամիտ և հիւանդ մարդ մի բռն է տէրութեան, հասարակութեան, ձեզ և ինձ համար. նա ո՛չ միայն կարող է դատարկապորտութեան վիճակին հասնել, բայց և անդադար կթմրեցնէ ամբողջ հասարակութեանը և մի առանձին մասնաւոր անձի գործունէութիւնը, բթամիտ և հիւանդ մարդը ո՛չ միայն չի կարող գործասէր մարդ լինել, բայց նա չի կարող մինչև անգամ ինքնուրոյն կերպով ընթանալ գործ սկսող մարդկանց քամակից—նորան պէտքէ թրւել, նորան պէտքէ ամեն բան պատրաստի տաս: Աշխատեցէք դարձնել մարդուն մտաւորապէս և ֆիզիքապէս առողջ մի էակ և հաւատացէք, որ նա աւելի կարողութիւն և ղյժ կունենայ պատերազմիլ բոլոր անաջողութիւնների և զրկանքների դէմ, քան թէ նա, որին դուք երեխայութիւնից սովորեցրելէք տանել այդ զրկանքներն ու աճյաջողութիւնները, Դուք կասէք ինձ թէ այդ ճշմարիտ չէ, և թէ թարմ օդից ածխահոտ սենեակ մտնող մարդը աւելի շուտ կմեռնի, քան թէ նա, որ նոյն իսկ ածխահոտութիւնն տարածուելումիջոցից գտնվում էր այդ սենեակում, Դուք իհարկէ այդ ճշմարտութիւնը հանեցիք Լիւիսի «Մարդակազմութիւն առօրեայ կեանքի» գրուածից, Եւ դուք կարծում էք թէ այդ պատասխան է, Բանը նորանումն է, որ ածխահոտ սենեակում ֆիզիքապէս անկարելի է բնակուիլ. կնշանակէ որ ամբողջ հարցը կայանում է նորանում. թէ արդեօք աւելի լաւ է մեռնել միանգամից՝ թէ, իմանալով մահուան անխուսափելի լինելը՝ երկար ժամանակ շարշարուիլ հաշմանդամ դրութեան մէջ.—այս դէպքում ահա ես նախադասում եմ առաջինը, թէև կրկին պէտքէ ասել ձեզ, որ առողջ մարդը մտնելով ածխահոտ սենեակ, ամենից առաջ կշտապէ բաց անել դռներն ու պատուհանները և մաքրել օդը, իսկ նա՝ որ ածխահոտութեան նոյն իսկ սկզբից սենեակումն էր գտնվում՝ հանգիստ և խաղաղ կերպով կքնի, չիմանալով որ ինքը քնում է մահուան քնով, և մինչև անգամ եթէ նա զգայ էլ այդ, այնքան ջօրութիւն չի ունենալ վերկենալ և բացանել դռներն ու պատուհանները, Իսկ ո՞վ կլինի արդար դո՛ւք՝ թէ ես:

Մենք գլխաւորապէս խօսեցինք դպրոցների վերայ և երկարօրէն ոչ մի բան չասացինք այն պայմանների մասին, որոնցով կաշկանդում են մանուկներին տան մէջ, Բայց թող չկարծէ ընթերցողը, որ այդ մենք արինք նորահամար, որ կարծում ենք իբրև թէ մանուկը իւր ընտանեաց մէջ աւելի լաւ

Հանգամանքների մէջ է գտնվում և թէ նորա առողջութիւնը այնտեղ պահաս վնասների է ենթարկվում: Ա՛յ, Տանը, ընտանեաց մէջ մանկանը սպանում են աւելի վատթար պայմաններ ու հանգամանքներ: Բայց մենք նոցա մասին ոչինչ չասացինք այն պատճառով, որովհետեւ ցանկանում էինք ցոյց տալ, թէ մինչ ո՛ր աստիճան անհոգ են թողնում մանուկներին մինչև անգամ և այնտեղ, ուր՝ ըստ երևութին մարդիկ պարտական պիտի լինէին մանկանց կրթութեան համար պահանջուած բոլոր կարևոր բաները աչքի առաջ ունենալու և հեռացնել նորանից նորա ֆիզիքական և մտաւոր բարգաւաճմանը վնասող և խոչընդոտն եղող բոլոր պայմանները: Եթէ որ դպրոցներում, որոց միակ նպատակն ու նշանակութիւնն է փրկել մանուկներին բարոյական և ֆիզիքական անկումից, այդպէս քիչ են մտածում առողջապահութեան և մարդուս կազմուածքի պահանջների մասին, ուրեմն պարզ է, որ այդ մասին աւելի քիչ հոգատարութիւն կունենան այն մարդիկ, որոնք յաճախ զուրկ են դաստիարակի գեր կատարելու համար պահանջուած կարևոր պատրաստականութիւնից: Խեղճ, անկիրթ և չզարգացած ծնողները աւելի յաճախ՝ քան մանկավարժները վնասում են նոցա, որոց իրանք կեանք են պարգևել: Յաճախ մանուկները դպրոց են մտնում արդէն փչացած, ընկճուած, բթացած և բարձի թողի արած ժամանակներում: այս դէպքում թէ դպրոցը և թէ մանկավարժները զարգացման ամենավերին աստիճանի վերայ պիտի լինին կանգնած, որ կարողանան ուղղել այդ տեսակ մանուկներին: Դժբաղդաբար դպրոցը իւր այժմեան դրութեամբ բոլորովին անկարող է կատարել այդ սուրբ պարտականութիւնը:

Բոլոր վերեւը ասածներից լիապէս պարզվում է մանկավարժների և բժիշկների յարաբերութիւնը: ԳԻՏԱՅԻՆ ԿԵՐԵՒՄԻՆ ԵՎ ԴԵՄՈՒՄԻՆ ԶԵՆՈՒՄԻՆ ԵՎ ԴԵՄՈՒՄԻՆ ԿԵՐԵՒՄԻՆ: Այդ շաղկապը միայն կարող կլինի պարզել այն բոլոր հարցերը, որ վերաբերում է յառաջացող սերնդի առողջութեանը և որոնք մնում են այժմս մութն և անվճռելի: Բժիշկների և մանկավարժների ընկերութիւնները կամ ժողովները, նոցա ուսումնական ճանապարհորդութիւնները, նոցա քննադատելի խնդիրները, հետազօտութեանց փոխանակութիւնը, բժիշկների դպրոցների վերայօք արած քննութիւնները, դպրոցական շինութեանց յատակագծերը, կանոնաւոր հաստատումն դպրոցական կադապարների, այս բոլորը՝ կարող է առաջ մղել գործը, որ ունի ամենամեծ նշանակութիւն հասարակութեան համար: Բայց այս քիչ է. նոյն ինքն հասարակութիւնը իրրեւ կրթութեան գործին հետեող մի ամբողջութիւն, պէտք է ներկայացնի իւր դատողութիւնները, առաջարկէ իւր գործնական նկատողութիւններն ու զննութիւնները: Այդ օրինակ ընկերութիւնը՝ նման բոլոր ուրիշ հաստատուած գիտնական ընկերութեանց, կարող է կրկնակի օգուտ ունենալ. նա բացի անընդմիջական օգտից, որ կտայ թէ հասարակութեանը և թէ կառավարութեանը մանկավարժական և առողջապահական հարցերը վճռելու վերաբերութեամբ, կարող է և անդամակցական տուրքերից կազմել ուսուցիչների պրեւաց, որբերի և ամենաչքաւոր աշակերտներին օգ-

ներու համար մի դրամարկղ. Մեզ կասեն, թէ մեզանում կայ արդէն մի մանկավարժական ընկերութիւն. սակայն նախ և առաջ այդ ընկերութեան անդամները միայն մանկավարժներ են. նորա մէջ չկան անդամներ ո՛չ բժիշկներից և ո՛չ մասնաւոր անձինքներից. երկրորդ՝ այդ ընկերութեանը զբաղեցնող հարցերը շատ նեղ շրջանի մէջ են պտտւում. այնտեղ համարեա թէ հարց չի բարձրանում ո՛չ դպրոցական առողջապահութեան և ո՛չ դրայրոցների շինութեանց ձևի վերաբերութեամբ. և որ շատ հասկանալի է, որովհետև անդամների թուի մէջ չկան ոչ բժիշկներ և ո՛չ ճարտարապետներ. երրորդ՝ մինչև անգամ և այն քննադատելի խնդիրները, որ կարգացւում են այդ ընկերութեան մէջ՝ հասարակութեան ականջն է հասնում լրագրական կցկտուր յօդուածների շնորհիւ և մոռացւում է նոյն իսկ երկրորդ օրում, իսկ երբեմն էլ հասարակութիւնը բոլորովին չի էլ կարգում, որովհետև նա մինչև անգամ կարեւոր չի համարում հրատարակել այնպիսի ամսագրեր կամ ժողովածուներ, որտեղ տեղաւորուէին նորա նիստերի բոլոր քննադատելի խնդիրները և հաշիւները. սակայն կարելի է թէ նոյն իսկ ինքն ընկերութիւնը իւր նիստերին այնքան նշանակութիւն չի տալիս, որպէս զի արժանի լինէին նոքա ընդհանուրի գիտակցութեանը հասցնելու, դորա համար էլ բաւականանում է խօսել ու դարձեալ խօսել իւր ժողովի մէջ թէ իսմել և հանգիստ կերպով վերադառնալ տուն, ընդ նմին և երեկուայ պատահածը վաղը մոռանալով. չորրորդ՝ այդ ընկերութիւնը դրամարկղ է կազմում ուսուցիչների այրեաց, որրերի, կարօտութեանց մէջ ընկած աշակերտների օգնութեան համար, հոգատարութիւն չունի մրցանակ նշանակելու դպրոցական շինութեանց լաւ յատկագծերի, նստարանների, գրասենյակների և այլ այսպիսի պարագաների համար. հինգերորդ՝ որ ամենանշանաւորն է - նա չի կարող լինել մինչ այն աստիճան նշանաւոր և գաղափարական, որպէս զի նորա դատած և վճռած մի որ և է խնդիր կեանքի մէջ առնուէր ի գործածութիւն, ընդունուէր և կառավարութեան, զեմլստւոների և մասնաւոր անձանց կողմից, դա ոչ այլ ինչ է, եթէ ոչ մի խօսակցութեան տուն որ թոցնումէ օդի մէջ բարձր մտքերի օճառեայ փամփուշտներ, որ մի բոպէի մէջ պայթում են և չեն թողնում ոչ մի հետք. Ահա թէ ինչո՞ւ համար մենք կարեւոր ենք համարում հիմնել մի ուրիշ « հասարակօգուտ մանկավարժական » ընկերութիւն, որ հիմնուած լինէր բոլորովին այլ հիմանց վերայ, քանի որ բժիշկները, մանկավարժները և հասարակութիւնը իրարից հեռու կմանգան. թշնամական աչքով կնայեն միմեանց վերայ. — այնքան էլ առաջ եկող սերնդի առողջութիւնը կսկսի աւելի և աւելի վտանգուիլ և հիւանդոտ հայրերից կձնուին հիւանդոտ զաւակներ.

« ДѢЛО » ամսագրից թարգ. Մակար Տէր Սարգսեան.